

Nieuws van de BAM

De Sint-Janspoorten

In de vorige aflevering van Bossche Bladen is de mogelijke ligging van de Vismarktpoort aan de orde geweest. Na het sluiten van de tweede stadsmuur aan de westzijde van de stad is er sprake van een nieuwe poort: de Koepoort, opgevolgd door de verschillende Sint-Janspoorten. Deze laatste aflevering over de Vestingwerken (project Westwal-Sint Janssingel) gaat over de Koepoort en haar opvolgers. Bij het archeologisch onderzoek zijn nieuwe gegevens beschikbaar gekomen die een aanvulling geven op het historische beeld van de poorten.

Historische gegevens

De Koepoort bevond zich in de tweede stadsmuur in het verlengde van de Sint Jansstraat (vroeger ook wel Koestraat geheten). De exacte ouderdom is niet bekend. Er is voor het eerst sprake van de Koepoort in 1399, wanneer in een stadsrekening het jaarloon wordt vermeld dat een knecht krijgt om deze poort te sluiten.¹

In 1528 vond men het nodig de Koepoort beter verdedigbaar te maken. Voor de Koepoort, en de naastgelegen muurtoren, werd een groot trapeziumvormig bolwerk aangelegd, ook wel Sint-Jansbolwerk genoemd, met aan de westzijde een nieuwe poort: de Sint-Janspoort. Het wordt omschreven als een boog, en een werf voor de nieuwe poort. De boog is ongetwijfeld de overkluizing over de stadsgracht zoals we die afgebeeld zien op afb. 1. De poort had een vierkante vorm, een houten galerij en een kap met toren die met lood en leien gedekt was. Dat de poort de status van de stad moest uitstralen blijkt uit de uitvoering in natuursteen met rijk beeldhouwwerk met vergulding en beschildering: *Frans die steenhouwer, aen de nyeuw poirt,*

nu genoemd Sint Janspoert, buyten die Coepoirt, gemaict van witten steen, twee wapenen, te weten: 's Keyzers ende deser stat wapenen, twee werpers (spuwers??), ende drie leeuwen, tesamen betaelt voer zynen arbeyt 12 Car. Gul. Item Willemen die maelder, voer de wapenen te vergulden ende stofferen, bet. 4 Car. Gul. 2½ st.²

De oude Koepoort bleef in deze situatie gehandhaafd zodat er sprake was van een dubbele poort. Uit de stadsrekening van 1592/93 blijkt dat de toren naast de Koepoort op dat moment verlaagd is. In 1597 wordt de Sint-Janspoort gesloopt en de toegang verplaatst naar de zuidelijke flank van het Sint-Jansbolwerk. De verplaatsing van de poort hangt waarschijnlijk samen met het aanpassen van het bolwerk. Vermoedelijk wordt het oorspronkelijke open bolwerk op dit moment aan de binnenzijde van aarden wallen voorzien en krijgt de poort de overwelfde gebogen gang door de aarden wal. Binnen de wallen wordt eveneens in 1597, aan de binnenzijde van de oude Koepoort, een poortwachterswoning aangelegd (zie afb. 2 en 3). De oude halfronde muurtoren van de tweede stadsmuur wordt hierbij in dit gebouw opgenomen. Met de aanleg van dit wachthuis komt de Koepoort te vervallen.

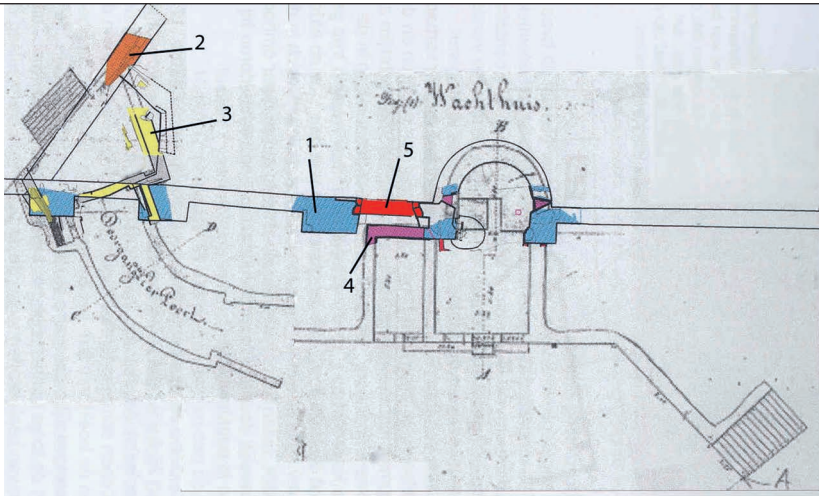
In 1639-1640 is er sprake van herstel aan de Janspoort waarbij een nieuwe overwelfing wordt aangebracht en de voorzijde van de poort in natuursteen wordt uitgevoerd. Van de voorzijde van de nieuwe in natuursteen uitgevoerde poort is een ontwerp-tekening bewaard gebleven (zie afb. 4). De poort is aan de bovenzijde voorzien van een fries met daarop een drietal wapenschilden. Het betreft hier in het midden het wapen van Brabant, geflankeerd door het wapen van de stad 's-Hertogenbosch en van de prins van Oranje

(Frederik Hendrik). Niet duidelijk is waarom de wapenschilden in een latere tijd van een arcering zijn voorzien, zijn de wapens later vlak gekapt? In de sluitsteen van de doorgang is het jaartal 1640 weergegeven.

Uit een bestek van 1816 blijkt dat er weer aan de poort gewerkt wordt. De werkzaamheden worden vermoedelijk pas twee jaar later voltooid, gezien de bewaard gebleven gedateerde tekening van de nieuwe poort-entree (zie afb. 5 en 6). De opmetingstekening uit 1829 geeft een goed beeld van de 19e-eeuwse situatie (zie afb. 2). Na het vaststellen van de vestingwet in 1874 waarbij de stad 's-Hertogenbosch van haar vestingstatus werd ontheven wordt de poort in 1884 gesloopt. In 1892-1894 wordt het

Afb. 1. Detail van de houtgravure van (of naar) Guicciardini uit 1567 met daarop aangegeven het Sint-Jansbolwerk, gebouwd over de stadsgracht met aan de rechterzijde de Sint-Janspoort. (Stadsarchief, Historisch-Topografische Atlas)

Sint-Jansbolwerk afgegraven en de Dommel aldaar rechtgetrokken.

Archeologische gegevens

Bij het archeologisch vooronderzoek is de Koepoort uitgebreid onderzocht. Van de latere Sint-Janspoort in de zuidelijke flank van het Sint-Jansbolwerk is maar een beperkt deel onderzocht. De oudste Sint-Janspoort die de beëindiging van het Sint-Jansbolwerk vormde is vermoedelijk geheel verdwenen met het rechtekken van de stadsgracht.³

De Koepoort

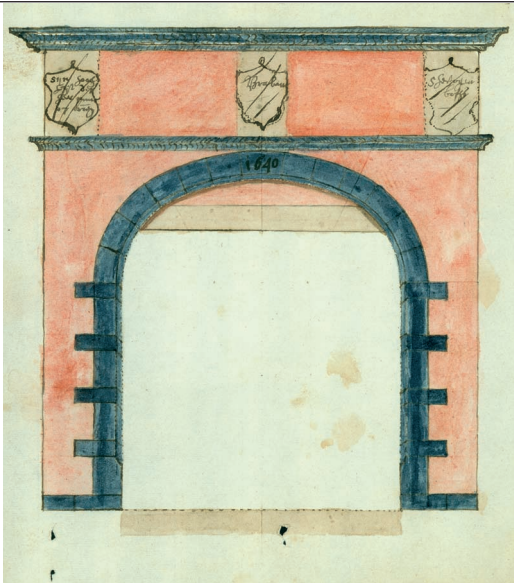
De oudste fase van de Koepoort die aangetroffen is tijdens het archeologisch onderzoek bevindt zich net ten zuiden van een muurtoren van de 14e-eeuwse stadsmuur. Het betreft hier een eenvoudige doorgang gehakt in de bestaande muur. De breedte van de doorgang van de poort bedroeg 1,90 m. De datering van de poort is niet bekend maar zou moeten samenvallen met het sluiten van de stadsmuur (zie vorige aflevering) en zou dan ongeveer midden 14e eeuw gedateerd kunnen worden. Uit later herstel van de zijanten blijkt dat deze poort tot in het begin van de 16e eeuw moet hebben gefunctioneerd. In een latere periode, mogelijk samenhangend met de aanleg van

Afb. 2. Tekening van 1829 van de Sint-Janspoort met de situatie na de verbouwing van 1818 en het Wachthuis (1597). In kleur hierop geprojecteerd de opgravingsresultaten. Aangezien de maatvoering van de tekening niet geheel juist is, is de tekening in tweeën geknipt en deels over elkaar geschoven. 1. (blauw): tweede stadsmuur, 2. (oranje): het Sint-Jansbolwerk, 3. (geel): de Sint-Janspoort, 4. (paars): het poortwachtershuis (Wachthuis), 5. (rood): Koepoort. Links van de muurtoren, boven de in paars aangeduide muur, de oorspronkelijke Koepoort. (Oorspronkelijke tekening in Nationaal Archief Den Haag, archief Departement van Oorlog; bewerking: BAM)

het Sint-Jansbolwerk in 1528, werd de Koepoort vergroot en voorzien van een hardstenen doorgang (zie afb. 7). Deze poort was deels ingekast in de veertiende-eeuwse stadsmuur en was met zijn breedte van 2,85 m. aanmerkelijk breder dan haar voorganger. De doorgang en de voorzijde van de poort bestonden uit zware hardstenen blokken waarvan de onderste twee lagen bewaard zijn gebleven. Aan beide zijden van de poort zijn in de hardstenen blokken nog de ijzeren duimen aanwezig voor de geheugen van de deuren. Zeer bijzonder was de aanwezigheid van de oorspronkelijke bestrating bestaande uit natuurstenen gerolde (rivier)keitjes. Het zou de keienbestrating kunnen zijn die genoemd wordt in een stadsrekening van 1531/32, waarin vermeld wordt dat het bestraten bij de poort snel voltooid moet worden.

Afb. 3. Foto van omstreeks 1880, kort voor de sloop, van de binnenzijde van de Sint-Janspoort. Aan de rechterzijde nog een gedeelte van het poortwachtershuis. (Foto: Stadsarchief)

Afb. 4. Tekening uit 1640 met de afbeelding van de entree van de Sint-Janspoort. (Stadsarchief, uit bijlagen stadsrekening 1640/1)

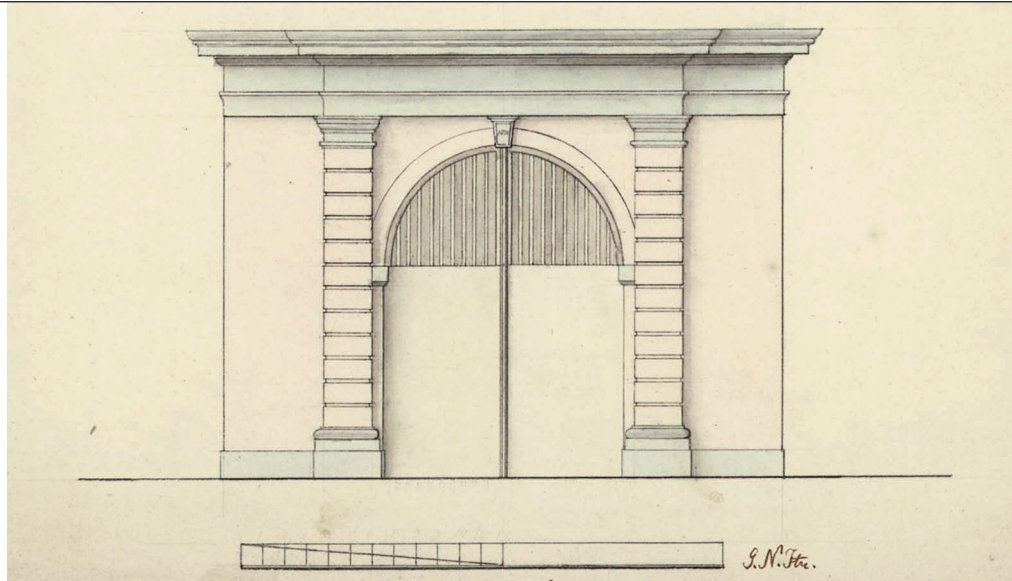
In de opmetingstekening van de Sint-Janspoort uit 1829 zijn de resultaten van het archeologisch onderzoek van de Koepoort eveneens geprojecteerd (zie afb. 2). In de tekening is alleen de jongste fase van de Koepoort weergegeven. Duidelijk is dat met de latere aanleg van het poortwachtershuis, aan de binnenzijde van de oude Koepoort, deze kwam te vervallen.

De Sint-Janspoort

Van de latere Sint-Janspoort aan de zuidelijke flank van het Sint-Jansbolwerk zijn slechts beperkte resten gevonden. Het betreft hier muurrestanten van de eerste poort (1597) en een jongere fase zeer waarschijnlijk samenhangend met de bouwwerkzaamheden aan de poort in 1639/1640.

Van de eerste poort is maar een zeer klein deel van de keermuur van de aarden wal voor de ingang van de poort gevonden. Een groot deel van de poort is verstoord door de aanleg van de latere poort van 1639-1640.

Van deze latere poort is eveneens een deel van de keermuur en een

Afb. 5. Tekening uit 1818 van G.N. Itz met de afbeelding van de entree van de Sint-Janspoort. (Stadsarchief, afkomstig van de familie Itz)

deel van de doorgang door de wal aangetroffen (zie afb. 8 en 2). Het betreft hier de bijzondere gebogen vorm van de poort die we elders in de stad bij de andere poorten niet kennen. Of er sprake is van een bewuste opzet – het niet recht door de poort kunnen schieten – moet dan ook ernstig in twijfel getrokken worden. Veeleer kan de vorm ver-

klaard worden door het verplaatsen van de poort naar de zijkant van het bolwerk, waardoor men een bocht in de poort moest aanbrengen om een goede aansluiting op de Sint Jansstraat te verkrijgen.

Dat de nieuwe poort een belangrijke uitstraling moest krijgen blijkt uit de tekening van 1640. Ook het gehele front aan weerszijden van de poort werd van natuursteen

Afb. 6. Foto van omstreeks 1880, kort voor de sloop, van de buitenzijde van de Sint-Janspoort. (Foto: Stadsarchief)

voorzien. Een deel van de hardstenen blokken bevond zich nog ter plaatse in de muur. Bij het herstel van de poort in de 19e eeuw is een deel van de blokken verwijderd en zijn deze aan de noordzijde ter versteviging van het talud aangebracht.

Literatuur:

- I. Cleijne, 's-Hertogenbosch Westwal en Sint Janssingel, BAAC-rapport 03.066 ('s-Hertogenbosch 2004)
- I.J. Cleijne, 's-Hertogenbosch Westwal/St. Janssingel, BAAC-rapport 04.060 ('s-Hertogenbosch 2004)
- I.J. Cleijne, *De stadsmuur van de Vughtertuileg aan de Westwal te 's-Hertogenbosch*, BAAC-rapport 04.252 ('s-Hertogenbosch 2004)
- I.J. Cleijne, 's-Hertogenbosch Westwal/Sint Janssingel, BAAC-rapport 06.086 ('s-Hertogenbosch 2006)
- C.J. Gudde, 's-Hertogenbosch. *Geschiedenis van vesting en forten* ('s-Hertogenbosch 1974)
- J.R. Mooren, *Vestingwerken 's-Hertogenbosch Tracé Westwal Sint-Janssingel*, BAAC-rapport 02.115 ('s-Hertogenbosch 2003)
- R.A. van Zuylen, *Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch; Stadsrekeningen 1399-1800*, 3 dln. ('s-Hertogenbosch, 1863-1876)

Eddie Nijhof

Noten

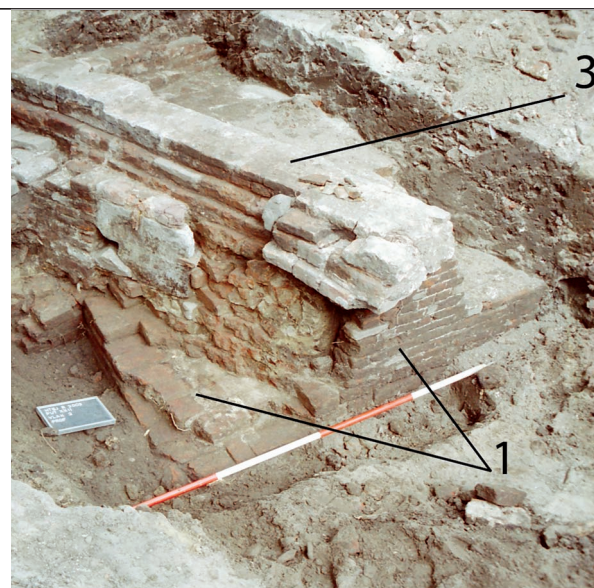
- 1 Van Zuylen, *Stadsrekeningen*, p. 4.
- 2 Gudde, *Geschiedenis van vesting en forten*, p. 47.

Afb. 7. Gemonteerde foto (vanuit het westen) met daarop weergegeven de doorgang, met originele bestrating, van de Koepoort. Duidelijk zichtbaar zijn de hardstenen blokken van de zijkant van de poort. Het zware muurwerk op de achtergrond is de hoek van het poortwachtershuis uit 1597. (Foto: BAM)

- 3 De resultaten van het archeologisch onderzoek aan de Sint Janssingel en Westwal zijn gepubliceerd in een aantal rapporten, zie Cleijne en Mooren. Voor een deel is van deze rapportages gebruik gemaakt.

Website

Hoewel de rubriek Berichten normaal gesproken recente zaken behandelt, willen we dit keer toch de aandacht richten op de al enige tijd bestaande website van de BAM, die onderdeel uitmaakt van de gemeentelijke site. Vanuit de homepage van de gemeente (www.s-hertogenbosch.nl) kan men via **Stad en Wijken** kiezen voor **Monumenten**, waar de BAM zich presenteert. Het werk van de BAM speelt zich af langs drie lijnen: Bouwhistorie, Archeologie en Monumenten. De informatie op de website is ook volgens die categorieën ingedeeld. Bij Bouwhistorie wordt uitleg gegeven over de soorten onderzoek die plaats vinden, zoals het

Afb. 8. Een gedeelte van de tweede stadsmuur (nr. 1) met daarop een gedeelte van de zijmuur (nr. 3) van de Sint-Janspoort die de doorgang door de aarden wal vormde. (Foto: BAM)

bouwblokonderzoek, het kleuronderzoek aan gebouwen en het, voor Nederland unieke, behangonderzoek. Een belangrijk bouwhistorisch instrument is de waarden- en verwachtingskaart opgesteld voor de binnenstad. Architecten, opdrachtgevers en bezitters van waardevolle panden kunnen, voordat ze aan de slag gaan met bouwplannen, zien welke bouwhistorische waarden en verwachtingen gekoppeld zijn aan bepaalde panden. Daarmee kunnen zij dan rekening houden bij de planvoorbereiding. Het is ook de bedoeling dat zij zich door de verworven informatie laten inspireren bij de planvorming. De archeologische verwachtingskaart voor de binnenstad geeft in een zevental categorieën aan wat de verwachtingen zijn voor de ondergrond, variërend van archeologische monumenten (zoals Markt en Parade) tot terreinen die in het verleden al volledig vergraven zijn. Bij elke categorie adviseert de BAM hoe te handelen bij

eventuele bouwplannen. Een verwachtingskaart voor het buitengebied van 's-Hertogenbosch wordt binnenkort toegevoegd.

Voor zowel Archeologie als Bouwhistorie geldt dat voor het schriftelijk publiceren van onderzoeksresultaten meestal te weinig tijd is, gezien de andere werkzaamheden. De aard van het Internet maakt het echter mogelijk primaire gegevens in een compacte en aantrekkelijke vorm naar buiten te brengen, zodat belangstellenden toch op de hoogte kunnen blijven van wat het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek aan informatie over 's-Hertogenbosch oplevert. Deze pagina's worden dan ook voortdurend uitgebreid. Ook bijzondere, vooral archeologische, vondsten kunnen nu makkelijker aan een groter publiek worden getoond. Dat er ondanks alles in de loop der jaren toch veel over het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek in 's-Hertogenbosch is gepubliceerd, moge blijken uit de lange lijst van publicaties (vanaf 1975) die op de website is te raadplegen. Het onderdeel Monumenten binnen de BAM houdt zich bezig met de bescherming van en regelgeving rond de monumenten in 's-Hertogenbosch. Dit betreft zowel gebouwde als archeologische monumenten. Van beide zijn overzichten opgenomen. Als gevolg hiervan bestaat het werk van Monumenten vooral uit advisering rond bestemmings- en verbouwingsplannen en subsidiemogelijkheden. Via de BAM-site kan ook doorgelinkt worden naar andere afdelingen van de gemeente voor het aanvragen van bijvoorbeeld vergunningen. Naast algemene informatie is ook de mogelijkheid aangegeven bij specifieke vragen contact op te nemen met de betreffende medewerkers. Kortom, de website van de BAM geeft veel informatie over het werk van de afdeling Bouwhistorie,

Archeologie en Monumenten en de resultaten die dit oplevert. U bent dan ook van harte uitgenodigd deze site te bezoeken.

Nieuws van het Stadsarchief

Aanwinsten

- Archiefstukken en documentatie firma Wijers (tapijt en vloerbedekking), ca. 1968-1973, 0,1 m
- Archief Studiekring Thomas More, 1946-1998 (2006), 1 m
- Ca. 250 prentbriefkaarten periode ca. 1900-1930
- Verpondingsregister Rosmalen 1792 (via veiling)
- Diverse Bossche Almanakken eind 18e, begin 19e eeuw (via veiling)
- Handelsadresboek 's-Hertogenbosch en omstreken, 1924 (via veiling)
- Ingekleurde manuscriptkaart beleg van 's-Hertogenbosch 1601/1603
- Archief Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, afdeling Den Bosch, 1932-2007, 1 m
- Stukken behorende bij het archief van de gemeente Rosmalen, 1836-1866 (van het BHIC), 1 omslag
- Mapje met foto's van de viering van het 100-jarig bestaan van 'de Groote Bossche van 1838', 1938
- (Delen van) jaargangen van de *Noord-Brabander* en het *Provinciaal Dagblad* 1815-1836, 0,5 m
- Van hr. A. Vonk: een knipselverzameling meest uit de Katholieke Illustratie, ca. 1935, 1 omslag
- Van mw. Sars-Crébolder: circa 500 foto's en archiefmateriaal van de broers Albert en Willem Sars uit de periode 1910-1980
- Fotoalbum ontvangsten van de gemeente bij het 800-jarig bestaan in 1985
- Van mw. L. Sidler 240 glasnegatieven van Jaap Hannema over diverse onderwerpen uit de

periode 1920-1926

- Enkele familiefoto's van de familie Van de Mortel en aan hen gelieerde families

Studiezaal

De studiezaal is in de komende periode gesloten op donderdag 30 april en vrijdag 1 mei (i.v.m. Koninginnedag), dinsdag 5 mei (Bevrijdingsdag), donderdag 21 mei en vrijdag 22 mei (i.v.m. Hemelvaart).

De maandelijkse openstelling op zaterdag vervalt voor wat betreft 2 mei. Hiervoor in de plaats is de studiezaal op zaterdag 9 mei geopend.

Werk in uitvoering!

Evenals voorgaande jaren organiseert het Stadsarchief ook dit jaar weer een studiedag. Op deze dag kunnen belangstellenden in de Bossche geschiedenis kennis maken met onderzoekers en hun nog lopend onderzoek naar de historie van 's-Hertogenbosch. De presentaties vinden dit jaar plaats op donderdagmiddag **14 mei** (v.a. 13 u) in de Verkadefabriek te 's-Hertogenbosch. Sprekers zijn dr. Denise de Costa (historica en zelfstandig schrijfster) over Het ontstaan en bestaan van het eerste Clarissenklooster in Nederland te 's-Hertogenbosch, 1332-1654; lic. Sonja Deschrijver (Universiteit van Antwerpen) over waanzin, religie en maatschappij in 's-Hertogenbosch en Brabant in de 17e eeuw en drs. Ton Sliphorst (geschiedenisdocent te Veldhoven) over bevolkingsontwikkeling en materiële woonomstandigheden in 's-Hertogenbosch tussen 1820 en 1920. Deelname aan deze middag kost 5 euro per persoon (incl. koffie en borrel). Toegang is alleen mogelijk na voorafgaande aanmelding en contante betaling aan de balie van het Stadsarchief. Voor de toegangskaarten geldt natuurlijk: zolang de voorraad strekt!